

65.
P-28

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАҢЛАР АКАДЕМИЯСИ
ТАРИХ ИНСТИТУТИ
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАҢЛАР АКАДЕМИЯСИ
ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ ДАВЛАТ МУЗЕЙИ

Шавкат Раҳматуллаев

ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ШАҲАРЛАРИДА ИҚТИСОДИЙ
ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАРАЁНЛАРИ

(1991-1996 йиллар)

1504

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ОՐТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ VILOYATI ОIИРЧИҚ
ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ
АХБОРОТ RESURS MARKAZI
1-FILIALI

Тошкент – 2017

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ОՐТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ VILOYATI ОIИРЧИҚ
ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ
АХБОРОТ RESURS MARKAZI

УДК: 332.05 (09) (575.12)

ББК: 65.013.5(3У)

Р 28

Рахматуллаев, Шавкат.

Фаргона водийи шаҳарларида иқтисодий трансформация жараёнлари (1991-1996 йиллар). – Тошкент: “Нашон ношир”, 2017. – 200 б.

КБК 65.013.5(3У)

Маъсул муҳаррир:

тарих фанлари номзоли Мусаллам Жўраев

Тақризчилар:

тарих фанлари доктори, профессор Д.А. Алимова

тарих фанлари доктори, профессор Ж.Х. Исманлова

Монографияда фанларро ёндашув асосида, республиканинг ижтимоий-демографик муаммоларини ўзида мужассамлаштирган миктақа – Фаргона водийида мустақиллик арафасида ижтимоий-иқтисодий ҳолат, ислохотларнинг миллий стратегияси асосида водий шаҳарларида бозор муносабатларига ўтишнинг дастлабки йилларида янги иқтисодий муносабатларнинг шаклланиши таҳлил этилган. Шунингдек, иқтисодий трансформация жараёнларининг ижтимоий жиҳатлари – водийнинг демографик хусусиятлари, ўтиш даврида давлат томонидан аҳолини қўллаб-қувватлаш чоралари ҳамда таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимидаги ўзгаришлар жараёнлари ёритилган.

Китоб Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг ИГ.4-16 рақамли “Мустақиллик шароитида Ўзбекистонда бозор иқтисодиётининг шаклланиши ва ривожланиши тарихи” мавзусидаги фундаментад тадқиқотларни қўллаб-қувватлаш лойиҳаси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш кўмитасининг ФА-А1-Г016 ПЗ-2014-0906065019 рақамли “Ўзбекистоннинг энг янги тарихини фанларро ўрганиш: методлар, ёндашувлар, концепциялар” мавзусидаги амалий лойиҳаси доирасида нашр этилди.

ЎЗМУ хузуридаги Тарих институти Илмий кенгашининг 14 декабрь 2016 йил 15-сонли баёни билан нашрга тавсия этилган.

ISBN: 978-9943-378-73-5

© Нашон ношир, 2017

© Шавкат Рахматуллаев, 2017

Устозим Мусаллам Жўраев
хотирасига бағишлайман

С Ў З Б О Ш И

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда тарих фани муҳим ўзгаришларни бошидан кечирди. Аввало совет мафкурасидан воз кечилди, янги методологик ёндашувлар шакллана бошлади, ўрганилмаган мавзулар тадқиқот объектига айланди, қўллаб тарихий воқеа ва ҳодисалар янги талқин этила бошланди, янги таълим стандартлари асосида дастур, дарслик ва ўқув қўлланмалар тайёрланди. Шу билан бирга, фан тараққиёти ва ижтимоий ривожланиш Ўзбекистон тарихчилари зиммасига жаҳон амалиёти нагжжalarидан келиб чиқиб, тарих фанини янада юқори бўлган илмий-назарий даражага олиб чиқиш ва янги илмий йўналишларни ўзлаштириш каби вазифаларни қўймоқда.

Ҳозирги замон фанида фаол ривожланаётган йўналишлардан бири бу энг янги тарихдир. Ушбу йўналишнинг шаклланиши қўллаб миллий тарих мактабларида мустақил миллий давлатнинг ташкил толиши билан асосланади.

Ўзбекистоннинг энг янги тарихи, бир томондан, жаҳон харитасида ўз ўрнига эга бўлмаган, янгидан ташкил топган Ўзбекистон Республикаси номи остидаги мустақил миллий давлатнинг тарихи ҳисобланади. Ўз навбатида, Ўзбекистоннинг энг янги тарихи инсоният энг янги тарихининг таркибий қисми бўлиб, жамоавий глобал воқеа-ҳодисалар билан бевосита боғлиқдир.

Энг янги тарихни ўрганишнинг аҳамиятли жиҳати шундаки, у орқали жамоавий ҳаётга бевосита таъсир қилётган ҳодисаларни ўз вақтида англаш ва тушуниш имконлиги беради. Бинобарин, энг янги тарих жамоавий жараёнлар билан боғлиқлигини ҳисобга олган ҳолда, унда келажакни кўриш билан боғлиқ бўлган тенденцияларни башорат қилиш салоҳияти жамланган.

2012 йил 27 январда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги

хузуридаги Ўзбекистоннинг энг янги тарихи бўйича жамоатчилик кенгашини тузиш тўғрисида”ги Қарори қабул қилинди. Қарорда замонавий тарихни илмий тадқиқ этиш бўйича халқаро тажрибани ўрганиш ва энг янги тарихнинг турли аспектларини ўрганишга бағишланган ишларни тахлил этиш вазифаси кўйилди. Шунингдек, Ўзбекистоннинг энг янги тарихи умумжаҳон ва регионал жараёнлар ҳамда ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида шаклланган цивилизациялар, халқлар ва давлатлар тарихий-маданий меросининг ажралмас қисми сифатида ўрганишни мақсад қилиб олган илмий, ўқув-услубий адабиётлар ва бошқа нашрларнинг янги авлодини яратиш вазифасига алоҳида эътибор қаратилди.

Тақдим этилган нашр айнан Кенгаш олдига кўйилган вазифаларни бажаришга қаратилган ҳаракатлардан бири, деб баҳолаш мумкин.

Дарҳақиқат, Фарғона водийси мавзуси ижтимоий-гуманитар фанлар вакилларининг доимий диққат марказида бўлиб келган. Олимлар томонидан водийнинг иқтисодий, ижтимоий ва демографик жараёнларини тарихий жиҳатдан ўрганишга бўлган қизиқиши, бир томондан, Фарғона водийсининг Марказий Осиёни геосиёсий маркази сифатидаги ўрни билан, иккинчи томондан, ушбу минтақанинг деярли барча зиддиятларини ўзида мужассамлаштиргани билан белгиланади. Бинобарин, мавзу юзасидан тадқиқий муҳофиза хилма-хиллигига қарамай, Ўзбекистонга қарашли Фарғона водийси ҳудудининг 1980-йиллар охиридан 1990-йиллар ўрталарига қадар бўлган давр тарихи алоҳида тадқиқот объекти ва предмети сифатида ўрганилмаганини ҳам алоҳида таъкидлаш лозим.

Шу жиҳатдан олиб қараганда, тақдим этилган китоб бу борадаги биринчи уриниш бўлиб, унинг тегишли бўларида Фарғона водийси вилоятлари, хусусан, унинг шаҳарлари мисолида Ўзбекистонда ислохотлар даврининг дастлабки мураккаб, аммо масъулиятли босқичида бозор иқтисодиётига ўтиш билан боғлиқ трансформацион жараёнлар комплекс тахлил этилган ва иқтисодий ўзгаришларнинг ижтимоий жиҳатлари ҳам алоҳида ўрганилган.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, муस्ताқиллик йилларида “Ўзбек модели” асосида ўтказилаётган туб ислохотларнинг стратегияси ва устувор йўналишлари Ўзбекистоннинг Биринчи Президентни Ислом Каримов томонидан ишлаб чиқилган ва амалиётга таъбиқ этилган эди. Бу ҳақда, Президент Шавкат Мирзиёев алоҳида тўхталиб, “Биринчи Президентимиз томонидан ишлаб чиқилган тараққиётнинг «Ўзбек модели»ни амалга ошириш ва замонавий давлат барпо этиш борасидаги стратегик тамойилларга биз ўз ишмизда доимо суянамиз. Бу тамойиллар Ўзбекистонда бундан буён ҳам сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ўзгаришларни таъминлашнинг муस्ताқкам пойдевори ҳисобланади”, деб таъкидлади¹.

Монографиянинг дастлабки боби совет жамиятининг перманент инкирози юқори чўққисига чиққан ҳамда собиқ Иттифок таркибидаги республикалар муस्ताқиллик сари дадил қадамлар кўя бошлаган давр, яъни 1989-1991 йилларда Фарғона водийсидаги ижтимоий-иқтисодий аҳвол ҳар томонлама тахлил этилиб, ҳужжатли манбалар ва статистик материаллар орқали кўриб чиқилган. Жумладан, водий вилоятлари иқтисоди – ишлаб чиқариш ва аграр соҳалари республика, айниқса, Иттифок даражаси билан солиштирилганда номуқносиб ривожлангани яққол кўзга ташланади. Ушбу фонда водийнинг ижтимоий-демографик ривожланиш тенденциялари янада аянчли кўриниш ҳосил қилган эди. Айниқса, аҳолининг тез ўсиш суръатлари қатор социал муаммолар – ишсизликнинг ортиши, ҳаёт даражасининг пасайиб кетиши каби чигал ҳолатнинг юзага келиш сабаблари ва охири оқибат, юқоридаги омиллар таъсирида водийда миллатлараро зиддиятлар даражасига етишининг илҳозлари очиб берилган.

Иккинчи бобда истиқлолнинг дастлабки беш йилида бозор муносабатларига ўтиш борасида етдиқ шажарларида иқтисодий трансформация жараёнларига эътибор қаратилган. Хусусан, социалистик тизимнинг инкирозига юз тутиши ҳамда собиқ

¹ Мирзиёев Ш.М. “Тамкидий тахлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир рақибар фидиятининг қудалик қодами бўлиши керак”. Ўзбекистон Республикаси Президентини Шавкат Мирзиёевнинг виллаятининг 2016 йилда иқтисодий-иқтисодий ривожлантиришининг асосий йўналишлари ва 2017 йилга йўналган иқтисодий дастурининг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Мақомадининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси // <http://uz.uz/oz/politics/lan-oby-ta-ll-ay-ya-tyub-inti-zom-va-shakhsiy-zhat-obgarlik-16-01-2017>

Иттифонинг парчаланиши оқибатида, унинг негизда пайдо бўлган янги мустақил давлатлар учун ўз тараққиёт йўлини белгилаш билан боғлиқ изланишлар жараёни бошланди. Ривожланиш концепциясини ишлаб чиқиш ва унинг асосий йўналишларини белгилаш Ўзбекистон Республикаси, хусусан, унинг раҳбарияти учун долзарб вазифага айланди. Бу борада ишлаб чиқилган "Ўзбек модели" номи остидаги миллий стратегия асосида, бутун республикада бўлгани каби водий шаҳарларида қатъий марказлашган маъмурий-буйруқбозлик тизимидан ҳужалик юригишнинг ижтимоий йўналтирилган бозор муносабатларига асосланган йўлга ўтиш, ишлаб чиқариш таркибини ўзгартириш, яъни республикани хом ашё, минерал ресурслар ишлаб чиқарувчи худуддан, тайёр маҳсулотлар сотиладиган бозордан ҳозирги кун талабдаги юқори сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган худудга айлантириш, янги sanoat тармоқларини вужудга келтириш, замонавий техника ва технологияларни жорий қилиш, минерал ресурсларни қайта ишлаш тармоқлари тизимини юксалтириш ҳамда бозор инфраструктурасини яратиш ва ривожлантиришга қаратилган илк савй-ҳаракатлар кўриб чиқилган. Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, аралаш, кўп тармоқли иқтисодийни вужудга келтириш йўлида ўтказилган кичик ва оммавий хусусийлаштириш ва шу асосда янги мулкдорлар тоифасини шакллантириш илк амалиёти ўрганилган. Шунингдек, иқтисодий трансформация жараёнида дуч келинган муаммолар ва уларнинг ечимини топиш борасидаги амалиёт алоҳида таҳлил этилган.

Китобнинг учинчи бобида иқтисодий ислохотларнинг ижтимоий жиҳатлари ўрганилган. Жаҳон тажрибасининг кўрсатишича, ҳар бир жамият ўз тарихий ривожланиш жараёнида бир тузумдан сифат жиҳатидан бошқасига ўтганда, эскилик ва янгилик орасидаги муросасиз кураш ҳамда воқеликнинг таъсирида тўпланиб қолган муаммоларнинг кескинлашишида ифодаланадиган қатор муаммолар ва қийинчиликларга дуч келади. Бу даврда аҳоли, айниқса, унинг химояланмаган, заиф қатламлари қийин аҳволга тушиб қолади. Ушбу ҳолат бу даврда ўзининг зиддиятли дамларини бошидан кечирган

Фарғона водийси, хусусан, унинг шаҳарларида яққол кўзга ташланди. Шунинг хисобга олган ҳолда, мустақиллик арафаси ва унинг илк йиллари минтақада шаклланган ижтимоий-демографик жараёнлар билан боғлиқ муаммолар – урбанизация даражасининг пастлиги, аҳолининг тез сўрғатлар билан ўсиши, ишсизликнинг юзага келиш сабаблари, аҳолининг ижтимоий-маиший турмуши ва экологияси масалалари, соғлиқни сақлаш тизимидаги дастлабки ўзгаришлар таҳлил этилган. Шу билан бирга, ўтиш даврида аҳолини (оммавий ва манзилли) ижтимоий химоя қилишнинг фаол механизминини жорий этиш, бозор иқтисодиёти шароитида ишлашга кодир бўлган замонавий мутахассислар тайёрловчи узлуксиз таълим тизимини яратиш борасида эришилган дастлабки амалий тажриба ҳар томонлама ўрганилди.

Монографияда жамият ҳаётининг иқтисодий ва ижтимоий жиҳатларида кечган жараёнлар қамраб олинганлигини хисобга олиб, уларни ёритишда фанларaro ёндашувга асосланган методологиядан, хусусан, анъанавий тарихий усуллар билан бирга, социология, иқтисодиёт, статистика, демография каби фанларда қўлланиладиган методлардан фойдаланилган.

Дарҳақиқат, мустақил тараққиётнинг илк йиллари, яъни 1991-1996 йиллар ўзининг салмоғига кўра, сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий ҳаётда катта ўзгаришларга ва воқеликларга бой бўлгани билан бошқа даврлардан тубдан ажралиб туради. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислоом Каримов дастлабки йилларда юз берган трансформацион жараёнларнинг тарихий аҳамиятига баҳо бериб: «Беш йиллик мустақил тараққиётимизнинг унча катта бўлмаган, ammo баъзи жиҳатлардан аччиқ тажрибаси босиб ўтилган йўлни таҳлил қилишни, камчиликларни ҳам, ютуқларни ҳам умумлаштиришни талаб қилади. Мамлакатимиз, халқимиз бундай тажрибани билмаган эди»² деб, таъкидлаган эди.

Ҳақиқатдан ҳам, бу дастлабки беш йиллик Ўзбекистонликлар, шу жумладан, водийликлар ҳаётида том маънодаги туб бурилиш ясаган муҳим тарихий босқич бўлди. Мустақилликнинг мураккаб ва ўта

² Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таъкид, барқарорлик шароити ва тараққиёт қишлоқлари. Т., 1997. Б. 324.